

ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาเถรวาทต่อการศึกษาพระไตรปิฎก The Significance of Theravada Atthakatha in Studying Tipitaka

กิตติศักดิ์ ลามสุริยกุล Kittisak Larpsuriyakul¹

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา (1) กำเนิดและพัฒนาการของอรรถกถา (2) หลักการและวิธีการอธิบายพระพุทธรูป และ (3) ความสำคัญของอรรถกถาที่มีต่อการศึกษาพระไตรปิฎก ผลการวิจัยพบว่า อรรถกถาถือกำเนิดตั้งแต่ครั้งพุทธกาล พระพุทธรูปเจ้าทรงเป็นพระอรรถกถาจารย์พระองค์แรก สมัยปฐมสังคายนา พระสังคีติกถาจารย์ได้สังคายนาพระพุทธรูปอีกหมวดหนึ่งเรียกว่า ปกณกเทศนา โดยผนวกสาวกภาษิตเข้าไว้ด้วยเรียกว่า มหาอรรถกถา ซึ่งต่อมาได้แปลเป็นภาษาสิงหล จนกระทั่งพระอรรถกถาจารย์ได้ปริวรรตอรรถกถาฉบับเป็นภาษามคธเรียกว่า อภินวอรรถกถา ซึ่งยังคงใช้กันอยู่จนปัจจุบัน งานวิจัยนี้นำเสนอหลักการและวิธีการอธิบายพระพุทธรูป และการใช้อรรถกถาศึกษาพระไตรปิฎกในด้านต่างๆ ได้แก่ การแปลหรือตีความพระพุทธรูป การอธิบายข้อปฏิบัติและหลักธรรม การจัดหมวดหมู่พระพุทธรูป และการอธิบายเรื่องราวในพระไตรปิฎก คัมภีร์อรรถกถามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการศึกษาพระไตรปิฎก เพราะช่วยอธิบายรูปศัพท์และความหมาย ขยายความหลักธรรมวินัย และเล่าเรื่องราวประกอบเพื่อให้เข้าใจเนื้อความในพระไตรปิฎกได้กว้างขวางลึกซึ้งยิ่งขึ้น

คำสำคัญ : พระไตรปิฎก, อรรถกถา, พระพุทธรูป, เถรวาท

Abstract

This research aims to study (1) the origin and development of Atthakatha, (2) the principles and approaches used by Atthakatha, and (3) the significance of Atthakatha in studying Tipitaka. The results are as follows: Atthakatha was originated by Lord Buddha as the first commentator. Upon revision of the Tipitaka, the exegesis was done to revise the other category of the Buddha's words together with the disciples' proverbs as Mahā-Atthakatha later transliterated into Sinhalese. The commentators then re-transliterated it to Pali Abhinava-Atthakatha used till now. The researcher proposed the ways by which the commentators describe Tipitaka, and the use of Atthakatha in various aspects such as translating or interpreting the Pali, explaining the Dhamma principles, classifying the Pali, and searching the historical evidences. Atthakatha therefore becomes significant for studying Tipitaka because it is potentially used to explain the vocabulary forms and meanings, the Dhamma and Discipline, and the stories to bring about the better understanding Tipitaka.

Keywords: Tipitaka, Atthakatha, Buddha's words, Theravada

บทนำ

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญพุทธกิจยาวนานถึง 45 พรรษา ภายหลังกุศลปรินิพพาน พระธรรมวินัยที่ทรงแสดงไว้ได้รับการรวบรวมและจัดหมวดหมู่เป็นพระไตรปิฎกตั้งแต่ครั้งปฐมสังคายนา พระไตรปิฎกจึงเป็นคัมภีร์อ้างอิงชั้นสำคัญสูงสุดในพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทการศึกษาเล่าเรียนและปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าได้อย่างถูกต้องจำเป็นต้องศึกษาจากพระไตรปิฎกโดยตรงเป็นลำดับแรก

¹ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

กระนั้นก็ตาม พระพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกก็ไม่ใช่ว่าจะเข้าใจได้ง่าย พระธรรมเทศนามบางสูตรทรงแสดงไว้ให้เข้าใจอย่างละเอียดชัดเจน แต่บางสูตรทรงแสดงไว้สั้นๆ ไม่มีคำอธิบายใดๆ และถึงแม้ว่าบางสูตรจะทรงแสดงไว้ค่อนข้างยาว แต่เนื้อหา ก็ยังยากที่จะเข้าใจ

ในสมัยพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมแก่พุทธบริษัท พระพุทธพจน์ส่วนใดที่เข้าใจยาก ต้องการคำอธิบาย โดยมากจะทรงอธิบายด้วยพระองค์เอง และบางส่วนพระสาวกสำคัญมีพระสารีบุตรเถระเป็นต้นก็ได้อธิบายไว้ด้วย คำอธิบายสำคัญได้รับการทรงจำสืบทอดต่อกันมา ควบคู่หลักพระธรรมวินัยที่เป็นแม่บท ภายหลังเมื่อมีการจัดหมวดหมู่พระธรรมวินัย เป็นพระไตรปิฎก คำอธิบายเหล่านั้นก็เป็นระบบระเบียบมากขึ้น และมีลำดับเป็นไปตามพระไตรปิฎก คำอธิบายพุทธพจน์หรือหลักธรรมวินัย หรือคำอธิบายพระไตรปิฎกเรียกว่า อรรถกถา (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). 2543: 92; Phra Dhammapitaka (P.A. Payutto). 2000: 92)

เมื่อมีการทรงจำถ่ายทอดพระไตรปิฎกด้วยวิธีมุขปาฐะ ก็มีการทรงจำถ่ายทอดอรรถกถาควบคู่มาด้วย จนกระทั่งเมื่อมีการจารึกพระไตรปิฎกลงในใบลานเป็นลายลักษณ์อักษรในลังกา จึงได้มีการจารึกอรรถกถาพร้อมกันไปด้วย เมื่ออรรถกถาสืบมาในลังกา จึงถูกถ่ายทอดออกมาเป็นภาษาสิงหล จนกระทั่งราว พ.ศ. 950 พระอรรถกถาจารย์มีพระพุทธโฆสาจารย์เป็นต้นได้แปลและเรียบเรียงอรรถกถากลับเป็นภาษามคธ จนเป็นคัมภีร์อรรถกถาที่ใช้ศึกษากันมาจนถึงปัจจุบัน

อย่างไรก็ดี แม้ว่าคัมภีร์อรรถกถาจะได้รับการสืบทอดควบคู่กับพระไตรปิฎกมาตั้งแต่สมัยพุทธกาล และมีความสำคัญในฐานะเป็นคำอธิบายพระไตรปิฎกโดยตรงก็ตาม แต่พุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบันยังไม่รู้จักคัมภีร์อรรถกถาดีพอ ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นมาและความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถา

ดังนั้น บทความวิจัยนี้จึงมุ่งเน้นศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับอรรถกถาอย่างรอบด้าน ตั้งแต่กำเนิดและพัฒนาการของอรรถกถา หลักการและวิธีการอธิบายพระพุทธพจน์ของอรรถกถา ตลอดจนความสำคัญของการใช้อรรถกถาประกอบการศึกษาพระไตรปิฎก

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษากำเนิดและพัฒนาการของคัมภีร์อรรถกถาเถรวาท
2. เพื่อศึกษาหลักการและวิธีการอธิบายพระพุทธพจน์ของคัมภีร์อรรถกถาเถรวาท
3. เพื่อศึกษาความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาเถรวาทต่อการศึกษาพระไตรปิฎก

ขอบเขตการวิจัย

บทความวิจัยนี้กำหนดขอบเขตการศึกษาคัมภีร์อรรถกถาฝ่ายเถรวาทเฉพาะที่อธิบายพระพุทธพจน์ไปตามลำดับพระบาลีในพระไตรปิฎก ได้แก่

1. คัมภีร์อรรถกถาที่อธิบายพระพุทธพจน์ในพระวินัยปิฎก ได้แก่ คัมภีร์สมันตปาสาทิกา
2. คัมภีร์อรรถกถาที่อธิบายพระพุทธพจน์ในพระสุตตันตปิฎก ได้แก่ คัมภีร์สุมังคลวิลาสินี คัมภีร์ปปัญจสูทนี คัมภีร์สารัตถ์ปกาสินี คัมภีร์มโนรถปुरुณี และคัมภีร์อรรถกถาขุททกนิกายทั้งหมด
3. คัมภีร์อรรถกถาที่อธิบายพระพุทธพจน์ในพระอภิธรรมปิฎก ได้แก่ คัมภีร์อัญญาสาลินี คัมภีร์ สัมโมหวิโนทนี และคัมภีร์ปัญจปรกรณ์

ส่วนคัมภีร์อรรถกถาที่แต่งย่อความพระไตรปิฎกกับอรรถกถาข้างต้น ซึ่งอธิบายประมวลเนื้อหาสาระเฉพาะที่สำคัญทั้ง 3 ปิฎกบ้าง เฉพาะเรื่องบ้าง เช่น คัมภีร์กัณฑ์ชาตวรรณอรรถกถา (อธิบายพระปาฏิโมกข์โดยย่อ) คัมภีร์วิสุทธิมรรค (อธิบายทั้ง 3 ปิฎก) คัมภีร์อภิธรรมมัตถสังคหะ (อธิบายพระอภิธรรมปิฎกทั้ง 7 ปรกรณ์โดยย่อ) เป็นต้น ไม่ได้อยู่ในขอบเขตการวิจัยนี้

วิธีดำเนินการวิจัย

บทความวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยด้านเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Source) จากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสส และคัมภีร์สัททวิเสส ร่วมกับข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Source) จากหนังสือ เอกสารวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัย

คำว่า อรรถกถา ภาษาบาลีใช้ว่า อฏฐกถา (อตุต+กถา) แปลว่า คำอธิบายความหมาย ในที่นี้หมายถึง คำอธิบายขยายความ พระพุทธพจน์ คัมภีร์อรรถกถาจึงหมายถึง คัมภีร์ที่อธิบายพระพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกโดยตรง เพื่อช่วยให้เข้าใจคำสอนของ พระพุทธเจ้าได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

1. กำเนิดและพัฒนาการของอรรถกถา

ในสมัยพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ หากคำสอนส่วนใดที่เข้าใจยาก ต้องการคำอธิบาย โดยมากพระพุทธเจ้าจะทรงอธิบายขยายความด้วยพระองค์เอง คำอธิบายนี้เรียกว่า ปกิณกเทศนา (พระสารีบุตรเถระ. 2542: 33; Phra Sriputtadera. 1999: 33) ต่อมาในสมัยปฐมสังคายนา เมื่อสังคายนาพระไตรปิฎกเสร็จสิ้น พระสังคีติกจารย์ผู้ร้อยกรอง พระธรรมวินัยไม่ได้สังเคราะห์ปกิณกเทศนานี้เข้าในพระไตรปิฎก เพราะถือว่าเป็นคำอธิบายอีกทอดหนึ่ง แต่ท่านได้สังคายนาปกิณกเทศนานี้ต่างหากโดยเรียกว่า มหาอรรถกถา (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มจร. 2552ก: 3; Mahachulalongkomrajavidyalaya, MCU. 2009b: 3)

นอกจากมหาอรรถกถารวบรวมปกิณกเทศนาของพระพุทธเจ้าแล้ว คัมภีร์นี้ยังประกอบด้วยคำอธิบายของพระสาวกมี พระสารีบุตรเถระเป็นต้นอีกด้วย ในสมัยพุทธกาล ท่านเหล่านั้นได้ชี้แจงขยายความหลักธรรมที่สำคัญไว้ เพื่อให้อนุชนรุ่นหลัง เข้าใจพุทธาธิบายได้อย่างถูกต้อง ไม่วินิจฉัยไปตามทัศนะของตน พระเถระในสมัยปฐมสังคายนาจนถึงตติยสังคายนาได้บรรจุ คำอธิบายของพระสาวกเหล่านั้นไว้ในคัมภีร์

มหาอรรถกถาร่วมกับปกิณกเทศนา เพื่อให้คัมภีร์มหาอรรถกถาเป็นคำอธิบายพระไตรปิฎกอย่างบริบูรณ์ เพียงพร้อมด้วย พุทธภาษิตและสาวกภาษิต กล่าวได้ว่า อรรถกถาถือกำเนิดขึ้นตั้งแต่สมัยพุทธกาลและพระพุทธเจ้าทรงเป็นพระอรรถกถาจารย์พระองค์แรก

ต่อมาหลังจากสังคายนาครั้งที่ 3 เมื่อ พ.ศ. 235 เสร็จสิ้น มีการส่งพระศาสนทูต 9 สาย ไปประกาศพระศาสนา พระมหินทเถระ ได้เดินทางไปเผยแผ่พระศาสนาในลังกาทวีปโดยนำพระไตรปิฎกและมหาอรรถกถาไปด้วย ท่านและพระชาวสิงหลได้แปล พระไตรปิฎกและมหาอรรถกถาจากภาษามคธเป็นภาษาสิงหล เพื่อให้กุลบุตรชาวสิงหลศึกษาได้สะดวกและหลีกเลี่ยงการปะปนกับลัทธินิกายอื่น จึงนิยมเรียกอรรถกถาประเภทนี้อีกชื่อหนึ่งว่า สิงหลอรรถกถา (พระสารีบุตรเถระ. 2542: 30; Phra Sriputtadera. 1999: 30) ในภายหลังมหาอรรถกถาฉบับบาลีเดิมได้สาบสูญไป เพราะภัยสงครามระหว่างชาวสิงหลและชาว ทมิฬที่เกิดขึ้นหลายครั้ง

ต่อมาในราว พ.ศ. 450 พระเถระฝ่ายมหาวีรในลังกาซึ่งสืบทอดคำสอนฝ่ายเถรวาทมาตั้งแต่สมัยของพระมหินทเถระ ได้มีมติให้จารึกพระไตรปิฎกเป็นลายลักษณ์อักษรลงในใบลานเป็นครั้งแรก อรรถกถาภาษาสิงหลที่รักษาสืบกันมาคงจะได้รับการจารึกเป็นลายลักษณ์อักษรพร้อมกับพระไตรปิฎกในเวลานั้น

หลังจากนั้นในลังกา มีการรจนาคัมภีร์อรรถกถาภาษาสิงหลขึ้นใหม่อีกหลายคัมภีร์เพื่อให้เป็นคัมภีร์อธิบายพระไตรปิฎก แก่กุลบุตรชาวสิงหล เช่น มหาปัจจรี กุรุษที่ สังเขปะ และอันธกะ เป็นต้น อรรถกถาเหล่านี้รวมทั้งมหาอรรถกถาภาษาสิงหลรู้จักกันในชื่อ โบราณอรรถกถา (พระศรีสุทธีพงศ์ (สมศักดิ์ อุปลโม). 2529: 447-451; Phra Srisutthipong (Somsak Upasamo). 1986: 447-451)

ต่อมาในราว พ.ศ. 956 พระพุทธโฆสจารย์ได้เดินทางมายังลังกา เพื่อปฏิรูปธรรมและเรียบเรียงโบราณอรรถกถาภาษา สิงหลของพระเถระฝ่ายมหาวีรให้เป็นภาษามคธ ในเวลาต่อมามีพระเถระรูปอื่นอีก ได้แก่ พระพุทธทตตะ พระธรรมपालะ พระมหานามะและพระอุปเสนะ เป็นต้น ได้ปฏิรูปธรรมโบราณอรรถกถา

ที่เหลือเป็นภาษามคธ อรรถกถาทั้งหมดรู้จักกันในชื่อว่า อภินวอรรถกถา (มจร. 2557: 2; MCU. 2014: 2) ซึ่งใช้ศึกษากันมาจนถึงปัจจุบัน หลังจากการปริวรรตเป็นอภินวอรรถกถาภาษามคธแล้ว โบราณอรรถกถาภาษาสิงหลก็ได้สาบสูญไป

กำเนิดและพัฒนาการของอรรถกถาข้างต้นทำให้จำแนกอรรถกถาได้ 4 ประเภท ดังนี้

- 1) พุทธสังวัณณิตอรรถกถา หมายถึง อรรถกถาที่พระพุทธเจ้าทรงอธิบายด้วยพระองค์เอง
- 2) อนุพุทธสังวัณณิตอรรถกถา หมายถึง อรรถกถาที่พระสาวกทั้งหลายมีพระอัครสาวกเป็นต้นผู้ได้ตรัสรู้ตามจนได้นามว่าอนุพุทธะได้อธิบายไว้

3) โบราณอรรถกถา คือ อรรถกถาเก่า หมายถึง พุทธสังวัณณิตอรรถกถาและอนุพุทธสังวัณณิตอรรถกถาซึ่งได้ยกขึ้นสู่สังคายนาทั้ง 3 ครั้งในชมพูทวีป จนกระทั่งพระมหินทเถระได้นำไปสู่เกาะสิงหล และต่อมาได้รับการแปลเป็นภาษาสิงหล โบราณอรรถกถายังหมายรวมอรรถกถาภาษาสิงหลที่แต่งขึ้นในลังกาด้วย

4) อภินวอรรถกถา คือ อรรถกถาใหม่ หมายถึง อรรถกถาทั้งหมดที่พระอรรถกถาจารย์มีพระพุทธโฆสาจารย์เป็นต้นปริวรรตและเรียบเรียงจากโบราณอรรถกถาภาษาสิงหลเป็นภาษามคธ เป็นคัมภีร์อรรถกถาที่ใช้ศึกษากันอยู่ตราบจนปัจจุบัน (พระศรีสุทธีพงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม). 2529: 447-451; Phra Srisutthipong (Somsak Upasamo). 1986: 447-451)

2. หลักการและวิธีการอธิบายพระพุทฺพจน์ของคัมภีร์อรรถกถา

พระพุทฺพโฆสาจารย์ อรรถกถาจารย์ผู้ยิ่งใหญ่ได้วางหลักการอธิบายพระพุทฺพจน์ไว้เป็นแนวทางปฏิบัติแก่พระอรรถกถาจารย์และพระภิกษุจารย์รุ่นหลัง ปรากฏอยู่ในคันทถารัมภกถา (คำเริ่มต้นคัมภีร์) ของอรรถกถาทั้ง 3 ปิฎก มีใจความว่า ท่านใช้คัมภีร์โบราณอรรถกถามีมหาอรรถกถาเป็นต้นของคณะสงฆ์ฝ่ายมหาวีหารแห่งลังกาเป็นหลักในการปริวรรตและเรียบเรียง คัมภีร์อรรถกถาภาษาสิงหลเป็นภาษามคธ โดยไม่ให้ปะปนกับลัทธินิกายอื่น ย่อคำที่พิสดารให้สั้นลง ตัดทอนข้อความที่ซ้ำๆ กันออก วินิจฉัยไปตามลำดับพระบาลี และแสดงเนื้อความแห่งพระพุทฺพจน์ที่มาในพระสูตรต้นตอปิฎกให้กลมกลืนกับพระวินัยปิฎก (มจร. 2552ก: 3-4; 2557: 2-4; 2560ก: 3-4; MCU. 2009b: 3-4; 2014: 2-4; 2017a:3-4)

เมื่อศึกษาเพิ่มเติมในคัมภีร์สัมโมหิโนทนี อรรถกถาวิภังค์แห่งอภิธรรมปิฎก และคัมภีร์วิสุทฺถมรรค ปกรณวิเสสที่พระพุทฺพโฆสาจารย์รจนาขึ้นเพื่อแสดงภูมิความรู้ของท่านตามคำขอของคณะสงฆ์แห่งมหาวีหารก่อนที่ท่านจะได้รับอนุญาตให้ปริวรรตคัมภีร์อรรถกถาภาษาสิงหลเป็นภาษามคธ จะพบข้อความที่ท่านกล่าวถึงหลักการสำคัญที่ท่านวางไว้ให้แก่บัณฑิตผู้ที่จะสังวรณนาพระบาลีว่า

“ตสฺสา อุตฺตสวณฺณนํ กโรเนเตน วิชฺชชวาทิมณฺฑลํ โอตฺริตฺวา อาจฺริเย อนฺพุทฺทจิกฺขณฺเตน สกสมฺมํ อโวกฺกมณฺเตน ปรสมฺมํ อนายฺหุนเตน สุตฺตํ อปฺปฏิพาหุนเตน วินยํ อนฺุโลเมเนเตน มหาปเทเส โอลเเกนฺเตน ชมฺมํ ทีเปเนเตน อุตฺตํ สงฺคาเหเนเตน ตเมวตฺตํ ปุนราวตฺเตตฺวา อปฺเรหิปี ปริยายนฺตเรหิ นิตฺทิสฺสนฺเตน จ ยสมฺมา อุตฺตสวณฺณนา กาทพฺพา โหติ. บัณฑิตเมือจะสังวรณนาแบบที่ทรงวางไว้นั้น ลงสู่วิชชชวาทิแล้ว ไม่กล่าวต่ออาจารย์ทั้งหลาย ไม่ยึดแต่ความรู้ฝ่ายตน ไม่ชมเชยความรู้ฝ่ายอื่น ไม่คัดค้านพระสูตร อนุโลมตามพระวินัย ตรวจฺจุมหาปเทส ชฺชัชฺชธรรม (คือพระบาลี) ได้ถูกต้อง ถือเอาอรรถ (คืออธิบายความแห่งพระบาลีนั้น) ได้ และยกย่องอรรถนั้นนั้นแหละ อธิบายไปโดยบรรยายอื่นอีกก็ได้ จึงควรทำอรรถสังวรณนาได้.” (มจร. 2542: 140; 2560ค: 214; MCU. 1999: 140; 2017c: 214)

โดยภาพรวม หลักการที่พบในคัมภีร์สัมโมหิโนทนีและคัมภีร์วิสุทฺถมรรคดังกล่าวสอดคล้องกับหลักการอธิบายพระพุทฺพจน์ที่ปรากฏในคันทถารัมภกถาของคัมภีร์อรรถกถาแต่ละเล่มสิ่งนี้แสดงให้เห็นว่า พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายผู้รจนาคัมภีร์อรรถกถาเพื่ออธิบายความพระบาลีทั้ง 3 ปิฎกยอมรับในหลักการเดียวกันกับที่พระพุทฺพโฆสาจารย์แสดงไว้เป็นต้นแบบเห็นได้จากการที่คัมภีร์อรรถกถาแต่ละเล่มมีโครงสร้างและวิธีการอธิบายพระบาลีที่คล้ายคลึงกันเป็นเอกภาพ

โครงสร้างคัมภีร์อรรถกถาที่พระพุทฺพโฆสาจารย์ได้วางกรอบไว้ ถือได้ว่าเป็นโครงสร้างแม่แบบที่พระคันทถารจนาจารย์รุ่นต่อๆมายึดถือปฏิบัติในการรจนาคัมภีร์ทางพระพุทฺพศาสนา คัมภีร์อรรถกถาที่อธิบายไปตามลำดับพระบาลี หรืออรรถกถาตามสายพระไตรปิฎกนั้นมีโครงสร้างคัมภีร์แบบเดียวกันทั้งหมดมีองค์ประกอบ 4 ส่วน คือ 1) คันทถารัมภกถา คำเริ่มต้นคัมภีร์ 2) นิตานกถา คำนำก่อนเริ่มเรื่อง 3) วรรณนา คำพรรณนาเนื้อหาหลักของคัมภีร์ 4) นิคมกถา คาถาท้ายคัมภีร์

โครงสร้างประโยคอรรถกถา พบว่ามีองค์ประกอบหลัก 2 ส่วน คือ บทตั้ง (อุทเทส) และบทขยาย (นิตเทส) ท่านใช้รูปแบบการอธิบายพระพุทฺพจน์โดยอาศัยโครงสร้างประโยคในพระไตรปิฎกเป็นแม่แบบ แต่แตกต่างกันเล็กน้อย คือ คัมภีร์อรรถกถา

เห็นอธิบายเฉพาะศัพท์หรือข้อความสั้นๆในพระไตรปิฎก โดยยกขึ้นเป็นบทตั้ง (อุทเทส) เรียงไปตามลำดับบทพระบาลี เว้นคำศัพท์ที่ท่านเห็นว่าง่ายหรือเข้าใจกันดีอยู่แล้ว จากนั้นจึงอธิบายขยายความ (นิทเทส) บทเหล่านั้น แต่ไม่สรุปจบลงด้วยบทตั้ง (ปฏิทินิทเทส) เหมือนอย่างในพระไตรปิฎก

วิธีการอธิบายพระพุทฺธพจน์ในพระไตรปิฎกของอรรถกถา สามารถจำแนกได้ 3 ด้าน คือ

1) การอธิบายพระพุทฺธพจน์ด้านพยัญชนะ (ปทวารรณนา)

การศึกษาบทพยัญชนะ (ศัพท์) มีความจำเป็นอันดับแรก เพราะเป็นการศึกษารากฐานของคำสอนของพระพุทฺธเจ้าทั้งหมด การศึกษาบทพยัญชนะก็คือการศึกษาหลักไวยากรณ์บาลีนั่นเอง พบว่า อรรถกถาอธิบายพระพุทฺธพจน์ด้านพยัญชนะไว้ดังนี้

- (1) จำแนกบทในประโยค (ปทวิภาค) เพื่อให้รู้หน้าที่ของแต่ละบทในประโยค
- (2) อธิบายบททั้ง 4 ได้แก่ นาม อาชยาด นิบาต และอุปสรรค
- (3) ตัดบทสนธิ ป้องกันการแยกบทสนธิผิด ซึ่งจะทำให้แปลความหมายผิดไปด้วย
- (4) อธิบายรูปวิเคราะห์ สมาส ดัทธิต และกิตก์ เพื่อให้ทราบความหมายศัพท์ได้ชัดเจนขึ้น
- (5) อธิบายสัมพันธบทในประโยค เพื่อประโยชน์ต่อการแปลความหมายได้อย่างถูกต้อง

2) การอธิบายพระพุทฺธพจน์ด้านอรรถะ (อรรถวรรณนา)

หลักธรรมคำสอนในพระไตรปิฎกที่ยังต้องการคำอธิบายขยายความเพิ่มเติม (เนยยัตถะ) อาศัยความรู้ด้านบทพยัญชนะ หรือไวยากรณ์เพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอที่จะเข้าใจความหมายได้ถูกต้องตรงตามพุทฺธประสงค์ อรรถกถาจึงมีส่วนสำคัญในการอธิบายความหมายหรือตีความคำสอนในพระไตรปิฎก

เพื่อป้องกันไม่ให้ตีความไปตามทัศนะของตน ด้วยวิธีการดังนี้

- (1) ให้คำจำกัดความ เป็นการแปลความหมายหรือตีความศัพท์
- (2) วิเคราะห์ศัพท์ที่มีความหมายหลายนัย และตัดสินว่าควรมีความหมายใดในที่นั้น
- (3) อ้างอิงพระบาลี เพิ่มความหนักแน่นน่าเชื่อถือให้แก่คำอธิบายของอรรถกถาจารย์
- (4) อุปมาอุปไมย เปรียบเทียบเพื่อให้เข้าใจความหมายศัพท์ธรรมที่ลึกซึ้งได้ง่ายขึ้น
- (5) ปุจฉาวิสัชนา เป็นการนำผู้อ่านให้เข้าสู่ประเด็นที่ท่านจะอธิบายขยายความ
- (6) แสดงวินิจฉัยของโบราณาจารย์ เช่น มหาอรรถกถา มหาปัจจรี กุรุนที และอรรถะเป็นต้น
- (7) แสดงความเห็นคัดค้านมติของฝ่ายอื่น เช่นนิกายหรือลัทธิอื่นที่มีใช้ฝ่ายเถรวาท

3) การอธิบายพระพุทฺธพจน์ด้านปกิณกะ (ปกิณกวรรณนา)

นอกจากการอธิบายพระพุทฺธพจน์ด้านพยัญชนะและด้านอรรถะซึ่งท่านมุ่งอธิบายรูปศัพท์และความหมายแล้ว อรรถกถายังแสดงเรื่องราวประกอบเนื้อความในพระไตรปิฎก เพื่อแสดงให้เห็นความเป็นมาหรือเหตุปัจจัยแวดล้อมของการเกิดขึ้นของหลักธรรมคำสอนของพระพุทฺธองค์ พร้อมทั้งเชื่อมโยงประมวลความเป็นมาต่างๆ เพื่อช่วยให้เข้าใจพระพุทฺธพจน์หรือเรื่องราวในพระไตรปิฎกกว้างขวางชัดเจนยิ่งขึ้น

3. ความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาต่อการศึกษาพระไตรปิฎก

บทความวิจัยนี้มุ่งแสดงความสำคัญของคัมภีร์อรรถกถาในฐานะเป็นคู่มือศึกษาพระพุทฺธพจน์ในพระไตรปิฎก ด้วยการใช้คัมภีร์อรรถกถาศึกษาหลักธรรมคำสอนหรือข้อปฏิบัติในพระไตรปิฎก ดังนี้

1) การใช้อรรถกถาเป็นคู่มือแปลหรือตีความพระพุทฺธพจน์ในพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกมีพระบาลีที่เข้าใจยาก ต้องการคำอธิบายขยายความ ทั้งในรูปคาถา (ร้อยกรอง) และจถณนิยะ (ร้อยแก้ว) อยู่ทั่วไป เช่นในคัมภีร์วินัยปิฎกปริวาร มีคาถาหมวดหนึ่งที่เป็นปริศนาธรรม (ปเหพี) (พระคันธสาราภิวงศ์. 2546: 198; Phra Gandhasarabhiwamsa. 2003: 198) ชื่อว่า **เสทโฆจนคาถา** เป็นคาถาที่ทำให้ผู้ขบคิดความหมายถึงกับเหื่องแตก พระสังคีติกาจารย์นำข้อความมาแสดงเป็นรูปคาถาในลักษณะปัญหาซ่อนเงื่อนชวนสงสัย แต่ไม่มีคำตอบใดๆ รวม 43 คาถา ผู้ต้องการทราบคำตอบจำเป็นต้องอาศัยคำอธิบายในอรรถกถา ขอยกอุทาหรณ์เสทโฆจนคาถา ที่ 21 มาแสดง ดังนี้

น จาปี ญุตติ น จ ปน กมฺมาจา	ญัตติก็ไม่ได้สวด กรรมวาจาก็ไม่ได้สวด
น เจหิ ภิกฺขุติ ชิโน อโวจ	พระชินเจ้าก็มีได้รับสั่งว่า เธอจงมาเป็นภิกษุเถิด

สรณคมนมปิ น ตสส อตถิ ไตรสรณคมน์เขากิไม่ได้รับ
 อุปสมปทา จสส อกุปปา, แต่อุปสมบทกรรมของบุคคลนั้นไม่เสีย
 ปญหา เมสา กุสเลหิ จินฺติตา. ปัญหาข้อนี้ ท่านผู้ฉลาดทั้งหลายคิดกันแล้ว.
 (มจร. 2535ก: 442-443; 2539ข: 697; MCU. 1992c: 442-443; 1996h: 697)

ในช่วงต้นพุทธกาล การบวชเป็นพระภิกษุ นั้น พระพุทธเจ้าทรงบวชให้ด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา ต่อมาทรงอนุญาตการบวชด้วยการรับไตรสรณคมน์ ภิกษุสงฆ์จึงบวชให้กุลบุตรโดยไม่ต้องมาเข้าเฝ้า ต่อมาทรงอนุญาตการบวชด้วยญัตติจตุตถกรรมแทน

ในคานานี้กล่าวว่า ไม่ได้บวชด้วยวิธีทั้ง 3 ดังกล่าวเลย แต่การอุปสมบทของเขาก็ไม่เสีย ปริศนาธรรมข้อนี้ อรรถกถาเฉลยว่า หมายถึง การบวชของพระนางมหาปชาบดีโคตรมีผู้บวชด้วยวิธีรับครุธรรม 8 ประการ (มจร. 2552ข: 694; MCU. 2009c: 694) พระสังคีตอาจารย์ได้ผูกคานาให้ขบคิด ให้คาดเดาว่าเป็นการอุปสมบทของใคร อุปสมบทด้วยวิธีไหน และเมื่อได้ทราบคำตอบก็จะง่ายต่อการทรงจำต่อไป

นอกจากคานาในพระวินัยแล้ว ในพระสูตรก็มีพระบาลีประเภทคานาอีกมากมาย เช่น ธรรมบท ชาดก เปตวัตถุ วิมานวัตถุ เถรคานา และเถรีคานา เป็นต้น ยกตัวอย่างคานาธรรมบท ประเด็นที่เป็นปัญหาใหญ่ในการศึกษาธรรมบท ก็คือ ธรรมบทในพระสูตรมีแต่คานาล้วน ไม่มีร้อยแก้วเจือปน ไม่มีเรื่องเล่าประกอบคานา จึงทำให้ไม่ทราบความเป็นมาหรือเหตุที่พระพุทธเจ้าตรัสคานานั้นไว้ อีกทั้งไม่มีคำอธิบายเนื้อหาของคานา เมื่อแปลคานาจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทยตามหลักไวยากรณ์เพียงอย่างเดียว อาจตีความเนื้อหาของคานาคลาดเคลื่อนไปจากความหมายที่ทรงประสงค์ ขอยกตัวอย่างคานาธรรมบทมาอธิบาย ดังนี้

มโนปพพงคมา ฐมฺมา มโนเสฏฐา มโนมยา
 มนสา เจ ปทฺฐุเรฐน ภาสติ วา กโรติ วา
 ตโต นฺ ทุกฺขมเนวติ จกฺกัว วโธ ปทฺ.
 ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ
 ถ้าคนมีใจชั่ว ก็จะถูกชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วย
 เพราะความชั่วนั้น ทุกข์ย่อมติดตามเขาไป
 เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไป ฉะนั้น.
 (มจร. 2535ข: 15; 2539จ: 23; MCU. 1992b: 15; 1996c: 23)

เมื่อศึกษาเฉพาะแต่ในพระไตรปิฎก ผู้ศึกษาจะไม่ทราบเรื่องราวหรือเหตุการณ์ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นที่มาของการที่พระพุทธเจ้าตรัสคานานี้ไว้ เรื่องราวในอดีตชาติที่เกี่ยวข้องที่พระองค์ตรัสถึง บุคคลที่เกี่ยวข้องทั้งหมดในเรื่อง ตลอดจนผลแห่งการแสดงธรรมของพระพุทธองค์ในคราวที่ตรัสคานานี้ เป็นต้น นอกจากนี้ การแปลหรือตีความศัพท์ในคานานี้จากภาษาบาลีเป็นภาษาไทยให้ถูกต้องตรงตามพุทธประสงค์ก็เป็นเรื่องยาก ทำให้ไม่อาจทราบความหมายของคานาได้อย่างถูกต้องลึกซึ้ง

เมื่อเป็นเช่นนี้ พระอรรถกถาจารย์ผู้รู้พุทธาธิบายจึงเรียบเรียงคัมภีร์ที่ใช้เป็นคู่มือสำหรับประกอบการศึกษาคานาธรรมบทในพระไตรปิฎกชื่อว่า รมมปทฎฐกถา หรือ อรรถกถาธรรมบท ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่อธิบายคานาธรรมบทในพระไตรปิฎกโดยตรง ทำให้เราทราบว่า คานาธรรมบทนี้ พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ณ กรุงสาวัตถี ทรงปรารภเรื่องพระจักขุปาลเถระ อรรถกถาได้เล่าเรื่องราวของพระจักขุปาลเถระในปัจจุบันที่บำเพ็ญเพียรปฏิบัติธรรมโดยไม่อนตลตพรชาจนบรรลุอรหัตผลแต่ตาของท่านก็บอดในที่สุด ซึ่งเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงตรัสคานาธรรมบทนี้และเล่าเรื่องอดีตกรรมของพระจักขุปาลว่าเคยเกิดเป็นหมอรักษาคนไข้ แต่ได้วางยาพิษให้หญิงคนไข้หยอดตาจนบอดสนิท เพราะโกรธแค้นที่หญิงคนไข้รับปากว่าจะรับใช้ตอบแทนเมื่อหายดี แต่คิดจะไม่รักษาสัตย์ นอกจากนี้ อรรถกถายังแก้หรืออธิบายความหมายของศัพท์ที่ปรากฏในคานานี้ เพื่อให้เกิดความชัดเจนแจ่มแจ้ง ในตอนท้ายสุดของเรื่อง อรรถกถาสรุผลแห่งการแสดงธรรมของพระพุทธเจ้าในครั้งนั้นว่า “ในเวลาจบคานา ภิกษุ 3,000 รูป ได้บรรลุพระอรหัตตผล พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย เทศนาได้มีประโยชน์แม้แก่พุทธบริษัทผู้ประชุมกันแล้ว” (มจร. 2556: 3-25; MCU. 2013: 3-25)

ที่กล่าวมาข้างต้นเป็นการกล่าวถึงความสำคัญของอรรถกถาในการอธิบายพระพุทธรูปประเภทคาถาพอสังเขป นอกจากคาถาแล้ว พระพุทธรูปประเภทร้อยแก้วที่ยากต่อการแปลหรือตีความก็มีอยู่มากในพระไตรปิฎกเช่นกัน ยกตัวอย่าง เช่น พระสูตรเรื่องวัมมิกสูตร (ปริศนาจอมปลวก) ในมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก์ เรื่องนี้มีที่มาว่า เทพบุตรองค์หนึ่งเข้าไปหาท่านพระกุมารกัสสปะถึงที่อยู่ แล้วกล่าวปริศนาธรรมแก่ท่านว่า

พระคุณเจ้า จอมปลวกนี้ย่อมพ่นควันในเวลากลางวัน ย่อมลุกโผลงในเวลากลางวัน
 พราหมณ์ได้กล่าวอย่างนี้ว่า “สุเมธ เธอจงนำศีลตราไปขุดดู”
 สุเมธใช้ศีลตราไปขุดก็ให้เห็นลึ่มสลัก จึงกล่าวว่า “ลึ่มสลัก ขอรับ”
 พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า “สุเมธ เธอจงยกลึ่มสลักขึ้นแล้วใช้ศีลตราขุดต่อไป”
 สุเมธใช้ศีลตราขุดลงไปก็ให้เห็นอึ่ง จึงกล่าวว่า “อึ่ง ขอรับ”
 พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า “สุเมธ เธอจงนำอึ่งขึ้นมา แล้วใช้ศีลตราขุดต่อไป”
 สุเมธใช้ศีลตราขุดต่อไปก็เห็นทางสองแพร่ง จึงกล่าวว่า “ทางสองแพร่ง ขอรับ”
 พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า “สุเมธ เธอจงถากทางสองแพร่งออกเสีย แล้วใช้ศีลตราขุดต่อไป”
 สุเมธใช้ศีลตราขุดต่อไปก็เห็นหม้อกรองน้ำต่าง จึงกล่าวว่า “หม้อกรองน้ำต่าง ขอรับ”
 พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า “สุเมธ เธอจงยกหม้อกรองน้ำต่างขึ้นมา แล้วใช้ศีลตราขุดต่อไป”
 สุเมธใช้ศีลตราขุดต่อไปก็เห็นเต่า จึงกล่าวว่า “เต่า ขอรับ”
 พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า “สุเมธ เธอจงนำเต่าขึ้นมา แล้วใช้ศีลตราขุดต่อไป”
 สุเมธใช้ศีลตราขุดต่อไปก็เห็นเขียงหั่นเนื้อ จึงกล่าวว่า “เขียงหั่นเนื้อ ขอรับ”
 พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า “สุเมธ เธอจงยกเขียงหั่นเนื้อขึ้นมา แล้วใช้ศีลตราขุดต่อไป”
 สุเมธใช้ศีลตราขุดต่อไปก็เห็นชิ้นเนื้อ จึงกล่าวว่า “ชิ้นเนื้อ ขอรับ”
 พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า “สุเมธ เธอจงหยิบชิ้นเนื้อขึ้นมา แล้วใช้ศีลตราขุดต่อไป”
 สุเมธใช้ศีลตราขุดต่อไปก็เห็นนาค จึงกล่าวว่า “นาค ขอรับ”
 พราหมณ์กล่าวอย่างนี้ว่า “นาคจงดำรงอยู่เถิด เธออย่าเบียดเบียนนาคเลย จงทำความนอบน้อมนาค”

(มจร. 2539ช: 267-268; MCU. 1996d: 267-268)

เทพบุตรนั้นได้บอกให้ท่านพระกุมารกัสสปเถระทูลถามปริศนาธรรมนี้ ท่านจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ทูลถามปริศนาธรรม พระพุทธรูปองค์จึงทรงเฉลยปริศนาธรรมทั้ง 15 ข้อ เช่น พระดำรัสว่า “คำว่า จอมปลวก เป็นชื่อของร่างกายนี้ ซึ่งประกอบด้วยมหาภูตรูปทั้ง 4 มีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด เติบโตด้วยข้าวสุกและขนมกุ่มมาส ไม่เที่ยง ต้องบริหาร ต้องนวดฟัน จะต้องแตกสลาย และกระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา คำว่า **อย่างไรชื่อว่าการพ่นควันในเวลากลางวัน** ได้แก่ การที่บุคคลทำการงานในเวลากลางวัน แล้วตริตรองถึงในเวลากลางวัน คำว่า **อย่างไรชื่อว่าการลุกโผลงในเวลากลางวัน** ได้แก่ การที่บุคคลตริตรองถึงบ่อยๆ ในเวลากลางวัน แล้วประกอบการงานในเวลากลางวันด้วยกายและวาจา ฯลฯ” (มจร. 2539ช: 269-273; MCU. 1996d: 269-273)

เมื่อพิจารณาจากเนื้อความในพระสูตรนี้ จะเห็นได้ว่า แม้จะทรงเฉลยปริศนาธรรมด้วยอุปมาอุปไมยในพระสูตรแล้วก็ตาม แต่คำเฉลยนั้นก็ยังไม่กระจ่างชัดนัก ยังชวนให้สงสัยต่อไป เช่น เหตุใดจึงทรงอุปมาร่างกาย (มหาภูตรูป 4) เหมือนจอมปลวก หรือแม้แต่ทรงอุปมาอื่นๆ กับ อึ่ง หม้อกรองน้ำต่าง เต่า เขียงหั่นเนื้อ หรือชิ้นเนื้อ เป็นต้น

อรรถกถาเริ่มต้นด้วยการเล่าเรื่องราวประกอบวัมมิกสูตรเพื่อให้ทราบใครเป็นใครว่า ในอดีตกาล เมื่อศาสนาของพระกัสสปพุทธเจ้าเสื่อมลง ภิกษุ 5 รูปได้ผูกบันไดขึ้นภูเขาป่าเพ็ญสมณธรรม พระสังฆเถระบรรลอรหัตตผลในวันที่ 3 พระอนุเถระได้เป็นพระอนาคามีในวันที่ 4 ภิกษุ 3 รูปที่เหลือไม่สามารถทำคุณวิเศษ ให้บังเกิดขึ้นได้จึงบังเกิดในเทวโลก เทพบุตรผู้กล่าวปริศนาจอมปลวกแก่ท่านพระกุมารกัสสปเถระก็คือ พระอนุเถระ ผู้เป็นพระอนาคามีนั่นเอง (มจร. 2552ค: 38-39; MCU. 2009a: 38-39)

จากนั้นอรรถกถาจึงอธิบายขยายความศัพท์ปริศนาธรรมทั้ง 15 ข้อ พร้อมทั้งอธิบายเหตุผลว่าทำไมจึงมีอุปมาอุปไมยเช่นนั้น เริ่มต้นที่ คำว่า **จอมปลวก** ท่านอธิบายว่า “เพราะจอมปลวกคายสัตว์เล็กๆ เช่น งู พังพอน หนู เป็นต้น เพราะเป็นสิ่งที่

พวกตัวปลวกคายออก หรือเพราะเป็นสิ่งที่พวกตัวปลวกคายแล้วก่อกำขึ้นด้วยผงฝุ่นสูงประมาณเอวหรือเท่าตัวคน ฉันทิด แม้ร่างกายก็ฉันทิด เพราะยอมคายของไม่สะอาด ของมีโทษและมลทินต่างๆ เช่น ขี้ตาดอกจากตา” หรือ “เพราะเป็นสิ่งที่พระอริยะทั้งหลายคายออก หมายถึง พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระชีณาสพทั้งหลายทอดทิ้งอัตภาพไปแล้ว เพราะหมดความเยื่อใยในอัตภาพร่างกายนี้” หรือ “เพราะเป็นผู้คายร่างที่ประชุมธาตุ 4 หมายถึง พระอริยะทั้งหลายคายร่างทั้งหมดนั้นที่ประกอบด้วยกระดูก 300 ท่อน รัตไว้ด้วยเส้นเอ็น ฉาบด้วยขี้เนื้อ ห่อไว้ด้วยหนังสด ย้อมด้วยผิวพรรณ ลวงสัตว์ทั้งหลาย” เป็นต้น (มจร. 2552ค: 40; MCU. 2009a: 40)

กล่าวโดยสรุป การแปลหรือตีความพระพุทธรูปเหล่านี้ จำเป็นต้องอาศัยคัมภีร์อรรถกถา เพราะอรรถกถาช่วยให้เข้าใจความหมายของพระพุทธรูปในพระไตรปิฎกทั้งในรูปคาถาหรือร้อยแก้วได้กว้างขวางลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น หากขาดอรรถกถาเสียแล้ว ก็ไม่อาจเข้าใจพระไตรปิฎกอย่างถูกต้องตรงตามพุทธประสงค์ได้

2) การใช้อรรถกถาเป็นคู่มืออธิบายข้อปฏิบัติและหลักธรรม

ในพระไตรปิฎก มีข้อปฏิบัติและหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ให้แก่พุทธบริษัทมากมาย อรรถกถาช่วยอธิบายขยายความข้อปฏิบัติต่างๆ ที่ยังไม่ชัดเจนให้กระจ่างชัดมากขึ้น ดังตัวอย่างสังฆกรรมเรื่องกรรณกฐิน ในวินัยปิฎก มีข้อความว่า “สงฆ์มี 5 พวก คือ สงฆ์จตุรวรรค สงฆ์ปัญจวรรค สงฆ์สทวรรค สงฆ์สตวรรค สงฆ์อติเรกวิสตวรรค ภิกษุทั้งหลาย ในสงฆ์เหล่านั้น สงฆ์จตุรวรรคพร้อมเพรียงกันโดยธรรม ทำกรรมได้ทุกอย่าง ยกเว้นกรรม 3 อย่าง คือ อุปสมบท ปวารณา อัฟภาน” (มจร. 2539ค: 276; MCU. 1996f: 276) ข้อความนี้ทำให้ทราบว่างสงฆ์จตุรวรรค (ภิกษุ 4 รูป) ประกอบกฐินกรรมได้

อรรถกถาได้อธิบายขยายความไว้ว่าต้องมีภิกษุเกี่ยวข้องของในกรรมอย่างน้อย 5 รูป จึงประกอบกฐินกรรมได้ ดังนี้ “ภิกษุจำนวนเท่าไร จึงกรรณกฐินได้ จำนวนเท่าไรกรรณกฐินไม่ได้ ว่าด้วยจำนวนอย่างต่ำสุด ภิกษุ 5 รูปจึงกรรณกฐินได้ จำนวนสูงสุดแม้ตั้งแสนรูปก็กรรณกฐินได้ แต่ต่ำกว่า 5 รูปกรรณกฐินไม่ได้”

(มจร. 2539ค: 276; MCU. 1996f: 276) ในที่นี้ ท่านช่วยอธิบายกรรมของสงฆ์จตุรวรรคว่า หมายถึง ภิกษุ 1 รูปผู้รับผ้ากฐินเป็นผู้กระทำการกรรม และต้องมีภิกษุอีกอย่างน้อย 4 รูปเป็นผู้กระทำการกรรม จึงกรรณกฐินได้

นอกจากข้อปฏิบัติต่างๆ แล้ว อรรถกถาก็อธิบายขยายความหลักธรรมต่างๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในพระไตรปิฎกมากมาย ดังตัวอย่างเรื่องปฏิจกสมุปบาท ซึ่งเป็นหลักธรรมสำคัญหมวดหนึ่งที่ลึกซึ้งและเข้าใจยาก ว่าด้วยการเกิดขึ้นแห่งธรรมทั้งหลายโดยอาศัยกันและกัน หากจะสืบค้นหลักปฏิจกสมุปบาทที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้อย่างละเอียดในพระไตรปิฎก ควรพิจารณาปฏิจกสมุปบาทวิภังค์ ในคัมภีร์วิภังค์แห่งอภิธรรมปิฎก ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงปฏิจกสมุปบาทไว้เป็น 2 ส่วน คือ สุตตันตภาษณีย์ และ อภิธรรมภาษณีย์ ในส่วนสุตตันตภาษณีย์ ทรงแสดงเนื้อความสั้นๆ เฉพาะอนุโลมปฏิจกสมุปบาทว่า “เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี” (มจร. 2539ข: 219; MCU. 1996a: 219) เป็นต้น แต่ส่วนอภิธรรมภาษณีย์ ทรงแสดงไว้อย่างกว้างขวางและพิสดารกว่าส่วนสุตตันตภาษณีย์มาก

อย่างไรก็ตาม แม้จะทรงอธิบายทั้งสุตตันตภาษณีย์และอภิธรรมภาษณีย์ แต่เนื้อความก็มีคำอธิบายที่ทำความเข้าใจได้ยากเพราะเป็นเรื่องหลักธรรมที่ลึกซึ้งอย่างยิ่ง ดังนั้น พระอรรถกถาจารย์ผู้รู้พุทธาธิบายจึงอธิบายขยายเนื้อความดังกล่าวไว้ในคัมภีร์สัมโมหวิทนี อรรถกถาวิภังค์ ท่านได้อธิบายส่วนสุตตันตภาษณีย์อย่างกว้างขวางพิสดาร โดยแสดงองค์ประกอบ 12 ข้อที่มีอวิชชาเป็นต้น เรียกว่า ภวจักร คือเป็นปัจจัยแก่กันเกิดขึ้นในจิตดวงต่างๆ เป็นการอธิบายการเกิดและดับของชีวิต ในลักษณะการเวียนตายเวียนเกิดในวัฏสงสาร หรือแบบข้ามภพข้ามชาติ ส่วนอภิธรรมภาษณีย์ อรรถกถาอธิบายว่า เป็นปฏิจกสมุปบาทที่เกิดขึ้นขณะจิตเดียวคล้อยตามนัย 9 เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป อรรถกถาเป็นคัมภีร์ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในฐานะเป็นคู่มืออธิบายขยายความทั้งข้อปฏิบัติและหลักธรรมสำคัญต่างๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในพระไตรปิฎก หากขาดอรรถกถาเสียแล้ว ก็ไม่อาจเข้าใจข้อปฏิบัติและหลักธรรมในพระไตรปิฎกได้อย่างถูกต้องตรงตามพุทธประสงค์

3) การใช้อรรถกถาเป็นคู่มือจัดหมวดหมู่คำสอนของพระพุทธเจ้า

นอกจากจะเป็นคัมภีร์ที่ช่วยอธิบายความหมายของคำศัพท์และขยายความข้อปฏิบัติและหลักธรรมในพระไตรปิฎกมากมายแล้ว อรรถกถายังเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญที่รวบรวมหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏอยู่ในที่ต่างๆ ในพระไตรปิฎกมาไว้เป็นหมวดหมู่อีกด้วย เช่นตัวอย่างการจัดหมวดหมู่ “พระพุทธรูป” มีรายละเอียดดังนี้

ในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา สมัยเมื่อมีการสังคายนาครั้งที่ 1 พระสังคีติกาจารย์ได้รวบรวมและจัดหมวดหมู่ “พระพุทธพจน์” ปรากฏชื่อเรียกพระพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกแตกต่างกันหลายชื่อ เช่น ปิฎก นิกาย ธรรมและวินัย เป็นต้น คำว่า “นิกาย” เป็นชื่อของหมวดหมู่คัมภีร์ทั้ง 5 มีที่มนิกาย มัชฌิมนิกาย เป็นต้น ส่วน “ธรรมและวินัย” พบได้ในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ในที่มนิกาย มหาวรรค มีข้อความว่า “โย โว อานนท มยา ธมโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญุตโต, โส โว มมจฺเจยน สุตตา. ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย.” (มจร. 2535ค: 134; 2539ณ: 164; MCU. 1992a: 134; 1996b: 164)

นอกจากนี้ ในที่หลายแห่งในพระไตรปิฎก หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เรียกว่าพระพุทธพจน์ยังมีชื่อเรียกอื่นอีก คือ สุตตะ เคยยะ เวชยการณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัပ္พุตตรม และเวทลละ ดังเช่นที่พบในพระวินัยปิฎก ในคราวที่พระสารีบุตรเถระทูลถามพระพุทธเจ้าว่า อะไรเป็นเหตุให้พรหมจรรย์ของพระพุทธเจ้ากุกสันธะ พระพุทธเจ้าโกนาคมณะ และพระพุทธเจ้ากัสสปะดำรงอยู่นาน ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสตอบว่า “สารีบุตร พระพุทธเจ้าวิปัสสี พระพุทธเจ้าสิขี พระพุทธเจ้าเวสสกุ ทรงผ่อนคลายที่จะแสดงธรรมโดยพิสดารแก่สาวก สุตตะ เคยยะ เวชยการณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัပ္พุตตรม เวทลละ ของพระพุทธเจ้าทั้ง 3 พระองค์จึงมีน้อย มิได้ทรงบัญญัติศึกษาทไ้แก่สาวก ไม่มีการแสดงปาติโมกข์” (มจร. 2539ง: 11; MCU. 1996g: 11) อย่างไรก็ตาม แม้จะปรากฏชื่อหลักธรรมคำสอนทั้ง 9 ในที่หลายแห่งในพระไตรปิฎก แต่ในที่เหล่านั้น ก็ไม่มีคำอธิบายความหมายของธรรมทั้ง 9 ที่พอจะให้ทราบได้ว่าเป็นหมวดธรรมประเภทใดบ้าง ทั้งนี้ก็เพราะท่านได้รวบรวมคำอธิบายทั้งหมดไว้ในคัมภีร์อรรถกถาแล้วนั่นเอง

ในสมันตปาสาทิกา อรรถกถาวินัยปิฎก พระอรรถกถาจารย์ได้รวบรวมเนื้อความเกี่ยวกับการทำสังคายนาพระธรรมวินัยทั้ง 3 ครั้ง ในชมพูทวีปมากล่าวไว้ในทานกถา เมื่อท่านอธิบายมาถึงตอนที่ท่านพระมหากัสสปเถระถามท่านพระอานนทเถระถึงนิกาย 5 ในพระสูตรต้นปิฎก พระอรรถกถาจารย์จึงรวบรวมและจัดหมวดหมู่ชื่อเรียกพระพุทธพจน์ที่พบในพระไตรปิฎก ด้วยข้อความว่า

พระพุทธพจน์ทั้งหมด

มี 1 อย่าง คือ รส

มี 2 อย่าง คือ พระธรรมและพระวินัย

มี 3 อย่าง คือ ปฐมพุทธพจน์ มัชฌิมพุทธพจน์ และปัจฉิมพุทธพจน์

มี 3 อย่าง คือ ปิฎก 3

มี 5 อย่าง คือ นิกาย 5

มี 9 อย่าง คือ นวังกัสสปสูตร

มี 84,000 พระธรรมขันธ์

(มจร. 2552ก: 21-41; MCU. 2009b: 21-41)

ไม่เพียงแต่การจัดหมวดหมู่ แต่อรรถกถายังอธิบายเนื้อความของพระพุทธพจน์แต่ละหมวดที่จัดไว้ เช่น **พระพุทธพจน์มี 1 อย่าง คือ รส** ท่านอธิบายว่า ในระหว่างที่พระผู้มีพระภาคตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณจนกระทั่งเสด็จปรินิพพานด้วยอนุภาติเสสนิพพานธาตุ พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ตลอด 45 พรรษา ทรงตรัสพระพุทธพจน์ได้ไว้ พระพุทธพจน์ทั้งหมดนั้นมีรสเดียว คือ **วิมุตติรส** (ความหลุดพ้น) (มจร. 2539ก: 284; MCU. 1996e: 284)

พระพุทธพจน์มี 9 อย่าง คือ องค์ 9 (นวังกัสสปสูตร) ได้แก่ สุตตะ เคยยะ เวชยการณะ คาถา อุทาน อิติวุตตกะ ชาดก อัပ္พุตตรม และเวทลละ

สุตตะ ได้แก่ อุกาโตวิงค์ นิตเทส ชันธกะ ปริวาร มงคลสูตร รัตนสูตร นาลกสูตร และตวัฏฏกสูตรในสูตรนิบาต และพระพุทธพจน์อื่นที่เรียกว่าพระสูตร

เคยยะ ได้แก่ พระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด ว่าโดยพิเศษก็คือ สคาถวรรค (วรรคที่มีคาถา) ทั้งหมดในสังยุตตนิกาย

เวชยการณะ ได้แก่ พระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด พระสูตรที่ไม่มีคาถา และพระพุทธพจน์อื่นที่ไม่ได้สงเคราะห์เข้ากับองค์ 8

คาถา ได้แก่ ธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถาและคาถาล้วนๆ ที่ไม่เรียกชื่อว่าพระสูตรในสูตรนิบาต

อุทาน ได้แก่ พระสูตร 82 สูตรที่เกี่ยวข้องคากาอันสำเร็จมาด้วยโสมนัสสนญาณ

อิติวุตตะ ได้แก่ พระสูตร 110 สูตรที่เป็นไปโดยนัยว่า “แท้จริง พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้ว” เป็นต้น

ชาดก ได้แก่ ชาดก 550 มีอภินิหารชาดกเป็นต้น

อัปภูตธรรม ได้แก่ พระสูตรที่เกี่ยวข้องอัจริยะอัปภูตธรรมทั้งหมด เช่นในข้อความว่า “ภิกษุทั้งหลาย ความเป็นอัจริยะไม่เคยปรากฏ 4 ประการนี้มีอยู่ในอาณนท”

เวทลละ ได้แก่ พระสูตรที่ถามแล้วกลับได้ความปลาบปล้ำใจ และความยินดีทุกสูตรมี จุฬเวทลลสูตร มหาเวทลลสูตร สัมมาทิฏฐิสูตร สักกปัญหสูตร สังขารภาชนะนียะ และมหาปุณณมสูตรเป็นต้น

กล่าวโดยสรุป อรรถกถาได้รวบรวมและจัดหมวดหมู่คำสอนของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏอยู่ในที่ต่างๆ ในพระไตรปิฎก ทั้งยังอธิบายความหมายของคำสอนเหล่านั้น และยกสาธกตัวอย่างจากพระไตรปิฎก มาประกอบการอธิบายให้เข้าใจมากยิ่งขึ้น อรรถกถาจึงมีส่วนสำคัญต่อการศึกษาพระไตรปิฎก เสมือนเป็นสารานุกรมทางพระพุทธศาสนานั่นเอง

4) การใช้อรรถกถาเป็นคู่มือสืบค้นเรื่องราวประกอบเนื้อความในพระไตรปิฎก

ในพระไตรปิฎก นอกจากเนื้อหาสาระของหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาแล้ว ยังมีเรื่องราวเกี่ยวกับบุคคล สถานที่ และเหตุการณ์ต่างๆ เป็นต้นที่เกี่ยวข้องกับสาระแห่งหลักธรรมคำสอนนั้นๆ ด้วย อย่างไรก็ตาม เรื่องราวของบุคคล สถานที่ และเหตุการณ์ต่างๆ ส่วนมากปรากฏเพียงแต่ชื่อ เช่น พระนามของพระพุทธเจ้าในอดีต ชื่อพระเถระและพระเถรี ชื่ออุบาสก และอุบาสิกา ชื่อเทวดา ชื่อวัดพระเชตะวันมหาวิหาร ชื่อวัดบุพพาราม ชื่อกรุงสาวัตถี ชื่อกรุงราชคฤห์ เป็นต้น เรื่องราวเหล่านี้แทบจะไม่มีรายละเอียดพอที่จะปะติดปะต่อเนื้อความได้

นอกจากนี้ ยังมีเรื่องราวอื่นๆ อีกมากมายที่ไม่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกแต่อรรถกถาได้นำมารวบรวมไว้ เช่น การสังคายนาครั้งที่ 1-3 การแตกแยกของสงฆ์เป็นนิกายต่างๆ การส่งสมณทูต 9 สายไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช เป็นต้น ดังนั้น หากต้องการศึกษาสืบค้นเรื่องราวต่างๆ เหล่านี้ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาจากคัมภีร์อรรถกถาเป็นหลัก ในที่นี้ขอนำเรื่องการแตกแยกของสงฆ์เป็นนิกายต่างๆ มาเป็นอุทาหรณ์

ในปัจจุบันเป็นที่ทราบกันดีว่า นอกจากพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทแล้ว ยังมีนิกายอื่นอีกเช่น มหายาน เป็นต้น การแตกเป็นนิกายนี้เกิดขึ้นเมื่อไร เกิดเป็นนิกายอะไรบ้าง และมีความเป็นมาอย่างไรนั้น ไม่ปรากฏหลักฐานในพระไตรปิฎก แต่คำตอบอันเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์สำคัญนี้ได้รับการทรงจำสืบทอดและจดบันทึกไว้เฉพาะในอรรถกถาเท่านั้น ดังรายละเอียดต่อไปนี้

เมื่อพระสาวกทั้งหลายได้ทำสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ 2 เสร็จสิ้นแล้ว ช่วงระยะเวลาก่อนจะถึงการสังคายนาครั้งที่ 3 คือระหว่าง พ.ศ. 100 ถึง พ.ศ. 200 พระพุทธศาสนาในชมพูทวีปเริ่มแตกแยกเป็นฝ่าย ฝ่าย จนลุกลามกลายเป็นมหาเภท คือ การแตกแยกครั้งใหญ่ สาเหตุมาจากพวกวัชชีบุตรชาวกรุงเวสาลีพากันประพฤติสมทานวัตถุ 10 ประการ จนถูกพระยสภากัณฑกบุตรกับพวกขับออกจากคณะสงฆ์ แล้วพระมหาเถระทั้งหลายได้มีมติให้ทำการสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ 2 (มจร. 2552ก: 44-49; MCU. 2009b: 44-49) โดยคัดเลือกพระเถระจำนวน 700 รูป ในจำนวนภิกษุ 1,200,000 รูป เข้าร่วมในครั้งนั้น

พวกภิกษุชาววัชชีบุตรเมื่อถูกขับออกจากคณะสงฆ์เดิม ก็ได้ไปรวมตัวกันที่กรุงโกสัมพี รวบรวมพรรคพวกได้ประมาณ 10,000 รูป ได้กระทำการสังคายนาแข่งกับฝ่ายพระมหาเถระทั้งหลาย การสังคายนาของภิกษุฝ่ายวัชชีบุตรนั้น มีพระภิกษุเข้าร่วมมากที่สุดเป็นประวัติการณ์ จึงเรียกว่า มหาสังฆิกะ นับแต่นั้นมา พระพุทธศาสนาก็เริ่มแตกแยกเป็น 2 ฝ่าย คือ

(1) นิกายเถรวาท นิกายเดิมในพระพุทธศาสนา ยึดหลักธรรมคำสอนเดิมโดยไม่มีเปลี่ยนแปลง เพิ่มเติม หรือตัดทอนพระพุทธวจนะแต่ประการใด หมายถึง กลุ่มพระเถระที่ทำการสังคายนาครั้งที่ 2 มีพระยสภากัณฑกบุตรเถระเป็นต้น

(2) นิกายมหาสังฆิกะ นิกายที่แยกออกจากนิกายเดิม คือพวกภิกษุวัชชีบุตร นิกายนี้มีการเปลี่ยนแปลง เพิ่มเติมและตัดทอนพระพุทธวจนะตามความเห็นชอบของพวกเขา

นี่เป็นจุดเริ่มต้นของการแตกแยกเป็นนิกายในพระพุทธศาสนา ซึ่งเกิดขึ้นในช่วง พ.ศ. 100 อันเป็นปีที่มีการสังคายนาครั้งที่ 2 หลังจากนั้น นิกายมหาสังฆิกะของพวกภิกษุวัชชีบุตร ก็แตกแยกออกไปอีก 2 นิกาย คือ

(1) นิกายโคกุลิกะ

(2) นิกายเอกัปปโยหาริกะ

ต่อมา นิกายโคกุลิกะแตกแยกออกไปอีก 2 นิกาย คือ

(1) ปัญญัติติวาทะ หรือ ปัญญัติติวาทะ

(2) พาหุลียะ หรือ พาหุสสุติกะ

ต่อมานิกายพาหุลียะแตกแยกออกไปอีก 1 นิกาย คือ เจติยวาท

ดังนั้น ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 100 ถึง พ.ศ. 200 คือในระยะเวลา 100 ปีนั้น มีการแตกแยกออกไป 5 นิกาย เมื่อรวมกับ นิกายสังฆิกะเดิม จึงเป็น 6 นิกาย

ต่อมาใน พ.ศ. 200 นิกายเถรวาทเกิดการแตกแยกอีกครั้งเป็นครั้งที่ 2 ทำให้เกิดนิกายใหม่อีก 2 นิกาย คือ

(1) นิกายมหิสาสะกะ

(2) นิกายวัชชีปุตตะกะ

ต่อมานิกายมหิสาสะกะแตกแยกออกไปอีก 2 นิกาย คือ

(1) นิกายธัมมคุดติกะ

(2) นิกายสัพพัตถิกวาทะ

ต่อมานิกายสัพพัตถิกวาทแตกแยกออกไปอีก 1 นิกาย คือ นิกายกัสสปิกะ

ต่อมานิกายกัสสปิกะแตกแยกออกไปอีก 1 นิกาย คือ สังกันติกะ

ต่อมานิกายสังกันติกะแตกแยกออกไปอีก 1 นิกาย คือ สุตตวาทะ

ฝ่ายนิกายวัชชีปุตตะกะแตกแยกออกไปอีก 4 นิกาย คือ

(1) นิกายธัมมุตตริยะ

(2) นิกายภัทธานิกะ

(3) นิกายฉันทาคาริกะ

(4) นิกายสมิตติยะ

ดังนั้น ภายหลัง พ.ศ. 200 ไปแล้วนั้น มีการแตกแยกออกไป 11 นิกายจากเถรวาทเดิม

โดยสรุป เมื่อรวมนิกายเถรวาทและนิกายทั้งหมดที่แตกแยกออกไปตั้งแต่ พ.ศ. 100 เป็นต้นมา จึงมีนิกายทั้งสิ้น 18 นิกาย (มจร. 2560ข: 161-162; MCU. 2017b: 161-162) พระสังคีติกาจารย์ได้รวบรวมคำสอนของแต่ละนิกาย ในรูปแบบการถามตอบไว้ในคัมภีร์กถาวัตถุ พระอภิธรรมปิฎก เล่มที่ 37

อย่างไรก็ดี ในบัญญัติปกรณ์รรถกถายังกล่าวอีกว่า ในภายหลัง เกิดนิกายใหม่อีก 6 นิกาย คือ (1) เหมวติกะ (2) ราชศิริกะ (3) สิทธิตติกะ (4) ปุพพเสลียะ (5) อปรเสลียะ (6) วาชรียา ซึ่งนิกายเหล่านี้ ท่านไม่ประสงค์จะกล่าวรวมไว้ในอธิการนี้

จะเห็นได้ว่า เรื่องราวเกี่ยวกับการแตกแยกเป็นนิกายทั้ง 18 ในพระพุทธศาสนาเป็นเรื่องใหญ่เรื่องหนึ่งในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา พระสังคีติกาจารย์ไม่ได้บรรจุเรื่องนี้เข้าไปในพระไตรปิฎก แต่พระอรรถกถาจารย์รวบรวมไว้ในคัมภีร์อรรถกถา เพื่อให้อรรถกถาเป็นคัมภีร์คู่มือสืบค้นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของเหตุการณ์ต่างๆ เสมือนเป็นสารานุกรมทางพระพุทธศาสนาที่ใช้ประกอบการศึกษาพระไตรปิฎกนั่นเอง

กล่าวโดยสรุป อรรถกถามีความสำคัญในฐานะเป็นแหล่งข้อมูลสำหรับศึกษาสืบค้นเรื่องราวต่างๆ ในพระไตรปิฎก เช่น ชีวิตประวัติของบุคคล หลักฐานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับสถานที่หรือเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้น เป็นต้น เสมือนเป็นสารานุกรมทางพระพุทธศาสนาที่ใช้ประกอบการศึกษาพระไตรปิฎก

การอภิปรายผล

อรรถกถาถือกำเนิดขึ้นตั้งแต่ครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระอรรถกถาจารย์พระองค์แรก ในสมัยปฐมสังคายนา พระสังคีติกาจารย์ได้สังคายนาอรรถกถาที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้อีกหมวดหนึ่งที่เรียกว่า ปกิณกเทศนา โดยผนวกสวากภาษิตเข้าไว้ด้วย แล้วเรียกชื่อว่า มหาอรรถกถา เพื่อให้มหาอรรถกถาเป็นคำอธิบายพระไตรปิฎกอย่างบริบูรณ์ เพียบพร้อมด้วยพุทธภาษิตและสวากภาษิต ต่อมาในยุคอรรถกถา พระอรรถกถาจารย์ทั้งหลายมีพระพุทธโฆษาจารย์เป็นต้นได้ปริวรรตและเรียบเรียงคัมภีร์อรรถกถาภาษาสิงหลเป็นภาษามคธ โดยใช้โบราณอรรถกถามีมหาอรรถกถาเป็นต้น เรียกชื่อว่า อภินวอรรถกถา ซึ่งใช้ศึกษากันมาจนถึงปัจจุบัน

เมื่อประมวลหลักการและวิธีการอธิบายพระพุทธรูปของอรรถกถาในด้านพยัญชนะ อรรถะ และปถิกะ และการใช้อรรถกถาศึกษาพระไตรปิฎกในด้านต่างๆ พบว่า อรรถกถาเป็นคัมภีร์ที่อธิบายพระพุทธรูปในพระไตรปิฎกโดยตรงทั้งในด้านรูปศัพท์และความหมาย ขยายความหลักธรรมวินัย และเล่าเรื่องราวประกอบ ตลอดจนแสดงเหตุปัจจัยแวดล้อมหรือความเป็นมาของการที่พระพุทธรูปจะตรัสพระพุทธรูปนั้นๆ หรือเกิดเรื่องราวนั้นๆ ขึ้น พร้อมทั้งเชื่อมโยงประมวลความเป็นมาต่างๆ ที่จะช่วยให้เข้าใจพระพุทธรูป หรือเรื่องราวในพระไตรปิฎกชัดเจนมากขึ้นกว่าเดิม

เมื่อไม่อาศัยอรรถกถาศึกษาประกอบกับพระไตรปิฎกอันเป็นแม่บท ก็ไม่อาจรู้หลักธรรมคำสอนที่ถูกต้องตรงตามพุทธประสงค์ เกิดการตีความหลักธรรมคำสอนไปตามทัศนะของตน การปฏิบัติจึงผิดพลาดคลาดเคลื่อน ออกนอกธรรมนอกวินัย ห้ายที่สุดก็ไม่อาจบรรลุปฏิเวธธรรมได้ ด้วยเหตุนี้ คัมภีร์อรรถกถาจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการศึกษาพระไตรปิฎก

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) แม้ว่าคัมภีร์อรรถกถาถือกำเนิดขึ้นและได้รับการสืบทอดควบคู่กับพระไตรปิฎกมาแต่สมัยพุทธกาลและมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการศึกษาพระพุทธรูปในพระไตรปิฎกก็ตาม แต่พุทธศาสนิกชนไทยในปัจจุบันยังไม่รู้จักคัมภีร์อรรถกถาดีพอ ที่รู้จักกันทั่วไปก็มีเพียงพระไตรปิฎกตั้งนั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาพระพุทธรูปศาสนาทั้งภาครัฐ มหาวิทยาลัย วัดต่างๆ และภาคเอกชนควรร่วมกันส่งเสริมให้มีการเรียนการสอนคัมภีร์อรรถกถาอย่างครบถ้วนควบคู่ไปกับการเรียนการสอนพระไตรปิฎกที่แพร่หลายอยู่แล้วในปัจจุบัน

2) ควรส่งเสริมให้นำหลักพุทธธรรมที่ได้จากพระไตรปิฎกและอรรถกถาไปใช้บูรณาการในการตอบปัญหาหรือไขข้อสงสัยในประเด็นปัญหาของสังคมไทยในปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาเกี่ยวกับแนวคิดหรือข้อปฏิบัติของคนรุ่นใหม่ที่ไม่ได้รับการศึกษาทางด้านพระพุทธรูปศาสนาเท่าที่ควร เพื่อให้พระพุทธรูปศาสนาเถรวาทเป็นที่พึ่งแก่สังคมไทยได้อย่างแท้จริงและยั่งยืน

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

บทความวิจัยนี้ได้แสดงให้เห็นประจักษ์ในเรื่องความสำคัญของการนำคัมภีร์อรรถกถาเถรวาทไปใช้เป็นคู่มือในการศึกษาค้นคว้าพระพุทธรูปในพระไตรปิฎกในประเด็นต่างๆ อย่างไรก็ดีตาม พบว่า ในบางกรณี การอาศัยคัมภีร์ระดับรองจากคัมภีร์อรรถกถา เช่น คัมภีร์ฎีกาและอนุฎีกาเป็นต้นก็มีความจำเป็นไม่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกรณีที่คำอธิบายจากคัมภีร์อรรถกถายังไม่ชัดเจนเพียงพอที่จะให้เกิดความกระจ่างในพระบาลี การใช้คัมภีร์เหล่านี้สอดคล้องกับหลักการของฝ่ายเถรวาทที่พระคณฤชณาจารย์ได้วางไว้ โดยท่านให้ความสำคัญของคัมภีร์ลดหลั่นกันไปตั้งแต่พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา โยชนา คณฐีปกรณ์วิเสส หรือคัมภีร์สังคหวิเสสต่างๆ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงขอเสนอแนะให้มีการศึกษาวิจัยความสำคัญของคัมภีร์ฎีกาและอนุฎีกาเป็นต้นที่มีต่อการศึกษาพระพุทธรูปที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถาต่อไป

บรรณานุกรม

- พระคัมภีร์สารทวารปิฎก. (2546). สุพรรณสารการมัญชรี. กรุงเทพฯ: ไทยรายวันการพิมพ์.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2543). รู้จักพระไตรปิฎกเพื่อเป็นชาวพุทธที่แท้. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: เอดิสัน เพรส โพรดักส์.
- พระสารีบุตรเถระ. (2542). สารัตถทีปนี ฎีกาพระวินัย ภาค 1. แปลโดย สิริ เพ็ชรไชย. กรุงเทพฯ: ทิพย์วิสุทธิ.
- พระศรีสุทธีวงศ์ (สมศักดิ์ อุปลโม). (2529). ปทานุกรมพระไตรปิฎก ฉบับบาลี-ไทย 1. กรุงเทพฯ: เทคนิค.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2535ก). พระวินัยปิฎก: ปริวารวรรค (ภาษาบาลี) เล่ม 8. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2535ข). พระสูตรตันตปิฎก: ขุททกนิกาย ธรรมบท (ภาษาบาลี) เล่ม 25. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2535ค). พระสูตรตันตปิฎก: ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาบาลี) เล่ม 10. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539ก). พระวินัยปิฎก: จูฬวรรค (ภาษาไทย) เล่ม 7. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539ข). พระวินัยปิฎก: ปริวารวรรค (ภาษาไทย) เล่ม 8. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539ค). พระวินัยปิฎก: มหาวรรค (ภาษาไทย) เล่ม 5. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539ง). พระวินัยปิฎก: มหาวิภังค์ (ภาษาไทย) เล่ม 1. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539จ). พระสุตตันตปิฎก: ขุททกนิกาย ธรรมบท (ภาษาไทย) เล่ม 25. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539ฉ). พระสุตตันตปิฎก: ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย) เล่ม 10. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539ช). พระสุตตันตปิฎก: มัชฌิมนิกาย มูลปัลลนาสก์ (ภาษาไทย) เล่ม 12. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539ซ). พระอภิธรรมปิฎก: วิภังค์ (ภาษาไทย) เล่ม 35. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2542). อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก: วิภังค์ สัมโมหวิโนทนี (ภาษาบาลี) เล่ม 1. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2552ก). อรรถกถาพระวินัยปิฎก: สมันตปาสาทิกา (ภาษาไทย) เล่ม 1. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2552ข). อรรถกถาพระวินัยปิฎก: สมันตปาสาทิกา (ภาษาไทย) เล่ม 3. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2552ค). อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก: มัชฌิมนิกาย มูลปัลลนาสก์ ปัญจสุทนี (ภาษาไทย) เล่ม 2. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2556). อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก: ขุททกนิกาย ธรรมบท (ภาษาไทย) เล่ม 1. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2557). อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก: ทีฆนิกาย สीलขันธวรรค สุมังคลวิลาสินี (ภาษาไทย) เล่ม 1. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2560ก). อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก: รัชมมสังคณี อัญญาสาลินี (ภาษาไทย) เล่ม 1. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2560ข). อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก: ปัญจปรกณี (ภาษาไทย) เล่ม 1. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2560ค). อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก: วิภังค์ สัมโมหวิโนทนี (ภาษาไทย) เล่ม 1. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya. (1992a). *Suttantapitaka: Dighanikaya Mahavagga (Pali version) Vol. 10*. Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya University.
- Mahachulalongkornrajavidyalaya. (1992b). *Suttantapitaka: Khuddakanikaya Dhammapada (Pali version) Vol. 25*. Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya University.

- Mahachulalongkomrajavidyalaya. (1992c). **Vinayapitaka: Parivaravagga (Pali version) Vol. 8.** Bangkok: Mahachulalongkomrajavidyalaya University.
- Mahachulalongkomrajavidyalaya. (1996a). **Abhidhammapitaka: Vibhanga (Thai version) Vol. 35.** Bangkok: Mahachulalongkomrajavidyalaya University.
- Mahachulalongkomrajavidyalaya. (1996b). **Suttantapitaka: Dighanikaya Mahavagga (Thai version) Vol. 10.** Bangkok: Mahachulalongkomrajavidyalaya University.
- Mahachulalongkomrajavidyalaya. (1996c). **Suttantapitaka: Khuddakanikaya Dhammapada (Thai version) Vol. 25.** Bangkok: Mahachulalongkomrajavidyalaya University.
- Mahachulalongkomrajavidyalaya. (1996d). **Suttantapitaka: Majjhimanikaya Mulapannasaka (Thai version) Vol. 12.** Bangkok: Mahachulalongkomrajavidyalaya University.
- Mahachulalongkomrajavidyalaya. (1996e). **Vinayapitaka: Culavagga (Thai version) Vol. 7.** Bangkok: Mahachulalongkomrajavidyalaya University.
- Mahachulalongkomrajavidyalaya. (1996f). **Vinayapitaka: Mahavagga (Thai version) Vol. 5.** Bangkok: Mahachulalongkomrajavidyalaya University.
- Mahachulalongkomrajavidyalaya. (1996g). **Vinayapitaka: Mahavibhanga (Thai version) Vol. 1.** Bangkok: Mahachulalongkomrajavidyalaya University.
- Mahachulalongkomrajavidyalaya. (1996h). **Vinayapitaka: Parivaravagga (Thai version) Vol. 8.** Bangkok: Mahachulalongkomrajavidyalaya University.
- Mahachulalongkomrajavidyalaya. (1999). **Abhidhammapitaka Atthakatha: Vibhanga Sammohavinodani (Pali version) Vol. 1.** Bangkok: Mahachulalongkomrajavidyalaya University.
- Mahachulalongkomrajavidyalaya. (2009a). **Suttantapitaka Atthakatha: Majjhimanikaya Mulapannasaka Papañcasudani (Thai version) Vol. 2.** Bangkok: Mahachulalongkomrajavidyalaya University.
- Mahachulalongkomrajavidyalaya. (2009b). **Vinayapitaka Atthakatha: Samantapasadika (Thai version) Vol. 1.** Bangkok: Mahachulalongkomrajavidyalaya University.
- Mahachulalongkomrajavidyalaya. (2009c). **Vinayapitaka Atthakatha: Samantapasadika (Thai version) Vol. 3.** Bangkok: Mahachulalongkomrajavidyalaya University.
- Mahachulalongkomrajavidyalaya. (2013). **Suttantapitaka Atthakatha: Khuddakanikaya Dhammapada (Thai version) Vol. 1.** Bangkok: Mahachulalongkomrajavidyalaya University.
- Mahachulalongkomrajavidyalaya. (2014). **Suttantapitaka Atthakatha: Dighanikaya Silakkhandhavagga Sumangalavilasini (Thai version) Vol. 1.** Bangkok: Mahachulalongkomrajavidyalaya University.
- Mahachulalongkomrajavidyalaya. (2017a). **Abhidhammapitaka Atthakatha: Dhammasangani Atthasalini (Thai version) Vol. 1.** Bangkok: Mahachulalongkomrajavidyalaya University.
- Mahachulalongkomrajavidyalaya. (2017b). **Abhidhammapitaka Atthakatha: Pancapakarana (Thai version) Vol. 1.** Bangkok: Mahachulalongkomrajavidyalaya University.
- Mahachulalongkomrajavidyalaya. (2017c). **Abhidhammapitaka Atthakatha: Vibhanga Sammohavinodani (Thai version) Vol. 1.** Bangkok: Mahachulalongkomrajavidyalaya University.
- Phra Dhammapitaka (P.A. Payutto). (2000). **Ruchak Phratraipidok phua pen chao Phut thi thae.** 2nd ed. Bangkok: Edison Press Products.
- Phra Gandhasarabhiwamsa. (2003). **Subodhalankaramanjari.** Bangkok: Thai Raiwan Press.

Phra Sariputtadara. (1999). **Sarathhadipani Tika Part 1**. Translated by Siri Petchai. Bangkok: Thippayawisut.

Phra Srisutthipong (Somsak Upasamo). (1986). **Tipitaka Glossary Pali-Thai 1**. Bangkok: Technic.